

Knjiga Franje Tuđmana »Okupacija i revolucija« sadrži dvije studije: »Nezavisna Država Hrvatska kao instrument politike okupacionih sila u Jugoslaviji i narodnooslobodilačka borba u Hrvatskoj 1941—1945« i »Okupacioni sistem i razvoj oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji 1941—1945«.

Prva studija, »Nezavisna Država Hrvatska kao instrumenat politike okupacionih sila u Jugoslaviji i narodnooslobodilačka borba u Hrvatskoj 1941—1945«, podijeljena je na tri poglavlja: »Korijeni postanka NDH u svjetlu politike Njemačke i Italije prema Jugoslaviji i prema separatističkom ustaškom pokretu«, »NDH kao instrument okupacionih sila za državno-političko razbijanje Jugoslavije« i »Karakter NOP-a i socijalističke revolucije i razvoj NOB-a u Hrvatskoj«.

U prvoj glavi autor obrađuje pitanje odnosa Njemačke i Italije prema Jugoslaviji između dva svjetska rata i ističe da je taj odnos bio baziran na dvije kontradiktorne koncepcije: smatrajući Jugoslaviju za vještačku tvorvinu Versajskog mira, fašističke sile su bile za njeno razbijanje, ali, istovremeno, bile su spremne i na očuvanje te Jugoslavije ako bi mogle da je politički i ekonomski vežu za sebe (15 str.).

Koja je od ovih koncepcija bila trenutno podloga nekog političkog poteza Italije ili Njemačke prema Jugoslaviji zavisilo je od niza faktora od kojih su svakako najznačajniji: sukobljavanje interesa tih zemalja u Podunavlju i na Balkanu (16, 23, 26) i preokupacija talijanske i njemačke politike odnosima sa Zapadom i Istokom u vrijeme prije, a naročito nakon izbijanja ratnog sukoba (36).

Autor hronološki, dokumentovano velikim brojem prvorazrednih izvora, izlaže razvoj odnosa između Jugoslavije i fašističkih sila, obrađujući podjednako savjesno sve aspekte i komponente tih odnosa pa, prema tome, i sve one društveno-političke i ekonomske elemente prisutne u Kraljevini Jugoslaviji koji joj diktiraju i vanjskopolitičke poteze. Objašnjavajući politiku Jugoslavije prema fašističkim silama, autor uočava najprije tendencije da se, ne napuštajući tradicionalni oslonac na zapadne sile, srede odnosi sa Italijom i Njemačkom (u vezi sa teritorijalnim pretenzijama tih sila na Balkanu), a zatim slijedi direktno povezivanje Jugoslavije sa tim silama.

Ukazujući na sporazum koji je Jugoslavija sklopila sa Italijom u martu 1937. godine i na paktove »o vječnom prijateljstvu« između Jugoslavije, s jedne, i Bugarske i Mađarske, s druge strane, autor ističe činjenicu da su ti sporazumi značili formalno učvršćenje međunarodnog položaja Jugoslavije, ali da je »upravo tim ugovorima jugoslavenska vlada potkopala Balkansku i Malu »*antantu*«, a time je i Jugoslavija bila izbačena iz kolosijeka one politike i iz onih saveza na koje se do tada oslanjala« (24).

Sve jasnije izražena profašistička orijentacija Stojadinovićeve vlade, koja se nije protivila anšlusu i komadanju Čehoslovačke, morala je da iz zove nezadovoljstvo antifašističkih snaga u zemlji, ali je jedino KPJ dosljedno

i beskompromisno vodila borbu kako protiv međunarodnog fašizma, tako i protiv njegovog širenja u Jugoslaviji. Proglasom CIK KPJ narodima Jugoslavije od 16. 3. 1938. godine i pozivom za javljanje dobrovoljaca radi odbrane Čehoslovačke »Komunistička partija se sve više afirmisala kao dosljedna antifašistička snaga i jedina općejugoslavenska partija koja poziva i priprema narod za odbranu od fašističke opasnosti«. (25).

Posebnu pažnju autor posvećuje onim događajima koji su doveli do sporazuma Cvetković—Maček i ističe, pored unutrašnje situacije, sugestije zapadnih sila knezu Pavlu o rješavanju hrvatskog pitanja, a zatim upravo na primjeru tog sporazuma konstatuje da se »građanska klasa jugoslavenskih naroda pokazala nedoraslom za rješavanje složenog nacionalnog pitanja u Jugoslaviji« (31).

Analizirajući vladu Cvetković—Maček, autor daje jednu zaista plastičnu sliku: »I na vanjskopolićkom i na unutrašnjem planu ta je vlada naslijedila sve one probleme što su se gomilali od Pašić—Pribičevićevih vremena... Učiniivši tek prvi korak prema rješavanju nacionalnog pitanja i preuređenju države, buržoarska vlada Cvetković—Maček u unutrašnjem je životu zemlje nastavila primjenjivati metode progona demokratskih i progresivnih tendencija... Bez orijentacije za oslon na vlastiti narod, bez stvarnih vanjskih prijatelja i čvrstih saveznika, s nedosljednom politikom laviranja i kolebanja između svoje povezanosti sa zapadnim silama, ideološke bojazni od uspostavljanja bliskih prijateljskih odnosa sa SSSR i straha pred njemačkom silom, jugoslavenska se vlada klatila bespomoćno u ratnom vihoru koji je slamao i mnogo jedinstvenije i moćnije države« (37).

U svjetlu svjetskih zbivanja, pritiska fašističkih sila i unutrašnje političke konstelacije, akt pristupanja vlade Cvetković—Maček Trojnom paktu proizilazi kao neminovnost. Što je Jugoslavija tom prilikom dobila neke ustupke sadržane u posebnim notama njemačke vlade (da će poštovati suverenitet i teritorijalni integritet Jugoslavije, da neće zahtijevati prolazak trupa kroz teritorije Jugoslavije i da neće od Jugoslavije tražiti vojnu pomoć), ne treba zahvaliti nekoj diplomatskoj vještini jugoslavenskih pregovarača niti bilo čemu drugom sem zainteresovanosti Italije i Njemačke da, zbog preokupacije na drugim stranama, što brže riješe pitanje uključivanja čitavog Balkana u »evropski novi poredak« (45).

Zbivanja koja su potresala Jugoslaviju od 25. marta do 6. aprila autor obraduje veoma detaljno i precizno. On ukazuje na događaje od 27. marta kao na prvu veliku demonstraciju snaga antifašističkog pokreta u Jugoslaviji, na veliko međunarodno značenje te demonstracije, na okolnosti koje su omogućile državni udar i snage koje su iza njega stajale, na teškoće koje je general Šimović imao da bi formirao jednu koncentracionu vladu, zatim na heterogeni karakter te vlade kad je konačno formirana, diplomatske poteze prema fašističkim silama (sa ciljem da ih uvjeri u svoju lojalnost) i prema zapadnim silama (o mogućnostima pružanja pomoći tih zemalja Jugoslaviji), na nespornost vlade da izvrši »takve radikalne promjene u unutrašnjoj i vanjskoj politici koje bi zadovoljile narodne zahtjeve i odgovarale interesima odbrane zemlje« (52), na ponudu vladi SSSR-a za sklapanje ugovora o savezu i uzajmnoj pomoći i rezultat te ponude itd.

Pripreme fašističkih sila za napad na Jugoslaviju i brzina kojom je taj napad izvršen, odgađanje ostvarenja plana »Barbarosa« za pet nedjelja — sve to rjeđito govori o važnosti koju je lično Hitler pridavao pitanju uspostavljanja konačne fašističke dominacije na Balkanu i o posljedicama »Direktive 25« na daljnje vodenje rata u Evropi.

Za čitaoca je posebno interesantno pitanje Pavelićevog ustaškog pokreta, ne kao nekog značajnog faktora u vezi sa cijepanjem Jugoslavije (koje je zacrtano mnogo prije aprilskog rata), nego kao političkog faktora čiju vrijednost fašistička Italija predimenzionira do krajnjih granica da bi ga mogla iskoristiti za ostvarenje svojih planova za zaposjedanje istočne obale Jadrana i kao kartu u igri sa Njemačkom. Ovo pitanje autor obraduje sukcesivno kroz čitavu studiju dokumentujući svoja tvrđenja izvornim materijalima.

U drugoj glavi autor, nakon pregleda uspostavljanja okupacionog sistema i komadanja Jugoslavije, daje pregled događaja koji su doveli do pro-

glašavanja tvorevine poznate pod imenom Nezavisna Država Hrvatska i zatim analizira sljedeća pitanja: kakvo mjesto i kakva uloga je bila namijenjena NDH u okupacionom sistemu, kako su regulisani odnosi između okupacionih sila i NDH i kakve su bile koncepcije ustaškog pokreta u NDH, te mjesto i ulogu HSS i njegovog vodstva u zbivanjima u Hrvatskoj u tom periodu. Čitava ta analiza privlači pažnju čitaoca ne samo zbog svoje temeljitosti (što je, uostalom, karakteristično za cijelu studiju) nego i širinom zahvata u ličnosti i događaje kao što je, na primjer, uloga Mačeka za vrijeme aprilskog rata (73—74).

Sklapanje Rimskih ugovora i sve što je u vezi s njima izaziva također posebnu pažnju. U pregovorima oko regulisanja odnosa između Italije i NDH, pri čemu najvažniju ulogu igra pitanje međusobnih granica, delegacija NDH na čelu sa Pavelićem, koja je najvjerovatnije imala njemačku podršku da ne popušta pred svim zahtjevima Italije, praktično i ne pokušava da se bori protiv tih zahtjeva i prepušta Talijanima skoro cijelu Dalmaciju, Boku Kotorsku i dijelove Hrvatskog primorja i Gorskog Kotara. NDH, pored toga, preuzima i takve obaveze prema Italiji (demilitarizovanje područja prema talijanskim posjedima, primanje jednog talijanskog princa za hrvatskog kralja itd.) da je »i u formalnom smislu lišena državne suverenosti, jer je priznala... međunarodnu, vojničku, privrednu, političku i tehničku zavisnost od Italije«. (84—86).

Slične, ako ne i teže obaveze primila je NDH prema Hitlerovoj Njemačkoj. Kao najbolja ilustracija služi to što je njemačka nacionalna manjina »praktično stavljena van jurisdikcije NDH« i što su njemačke okupacione jedinice mogle samovoljno da vrše hapšenja »za svoje područje interesa«. (92).

U trećoj glavi autor najprije obrađuje društveno-političke preduslove za razvoj NOR-a i socijalističke revolucije, pripreme KPJ za oružani ustanak, početak ustanka, polarizaciju snaga za i protiv oružane borbe, a zatim daje opširan pregled razvoja NOB u Hrvatskoj. Nakon isticanja društveno-političkih specifičnosti autor konstatuje »da je razvoj ustanka i NOR u Hrvatskoj imao ne samo svojih specifičnosti u odnosu na ostale zemlje Jugoslavije, već se u Hrvatskoj zbivao različito u zavisnosti od konkretnih okolnosti u pojedinim krajevima. Dok se u onim hrvatskim krajevima gdje je bio jači uticaj HSS-a oružana borba razvijala sporije i postepeno, dotle je u dijelovima Hrvatske što su ih okupirali Talijani poprimila od početka masovne razmjere«. Dajući detaljan hronološki pregled razvoja NOR u Hrvatskoj, autor obavještava o radu CK KPH, Glavnog štaba za Hrvatsku i drugih organa NOP-a, formiranju jedinica NOV i POJ itd., stvaranju ZAVNOH-a i njegovom djelovanju i raspravu zaključuje formiranjem prve narodne vlade Hrvatske 14. aprila 1945. godine.

Druga studija, »Okupacioni sistem i razvoj oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji 1941—1945« obrađuje ne samo okupacione sisteme i razvoj oslobodilačkog rata nego prethodno i uzroke sloma Kraljevine Jugoslavije sa tezama: »Unutrašnja i međunarodna nestabilnost monarhističke Jugoslavije«, »Politika fašističkih sila prema Jugoslaviji uoči agresije« i »Antifašistički pokret, puč od 27. marta i agresija fašističkih sila«.

Sam pregled okupacionih sistema na nekih tridesetak stranica obuhvata podjelu Slovenije, stvaranje NDH, anketiranje Dalmacije od strane Italije, organizaciju okupacije Srbije, Makedonije, pokušaj stvaranja Nezavisne Države Crne Gore i mađarsku aneksiju dijelova jugoslavenske teritorije. Pri tome autor daje detaljno pregled geografske podjele jugoslavenskih zemalja, sliku sistema vlasti koju su okupatori uz podršku domaćih izdajnika pokušali da uspostave i, konačno, pregled čitavog narodnooslobodilačkog rata.

Na kraju knjige, u prilogima, dat je i popis literature. Taj popis obuhvata 341 djelo, što predstavlja čitavu malu bibliografiju djela čija je tematika, direktno ili indirektno, NOP.

Na kraju ovog prikaza, bez pretenzija da se upuštam u dublje kritičke analize datih misli i konstatacija, evo nekoliko napomena.

Način prilaženja problemima, a još više sama obrada problema, odlikuju se kako stručnošću tako i sigurnim snalaženjem u interpretaciji bogate istorijske grade kojom se autor koristio. Jezik je živ i bogat te se tekst čita

lagano i pažnja je čitaoca, iako upućenog u zbivanja koja su predmet autorovih izlaganja, apsolutno vezana. No, bez obzira na sve kvalitete, pažljiv i upućen čitalac mora postaviti pitanje zašto je autor ove dvije studije objedinio pod jednim naslovom i na taj način stvorio utisak da se one međusobno dopunjuju ili da čak možda čine jednu cjelinu? Jer, razloga za to nije bilo. Prva studija je to u punom smislu te riječi, dok bi drugoj prije odgovarao naziv referata, bogatog, istina, i izvanredno napisanog, ali ipak samo referata u kome se autor odlično služi činjenicama i zaključcima iz svoje prve studije. Ono što naročito smeta to je što autor sebi dozvoljava i doslovno ponavljanje gotovo čitavih pasusa u dvije samostalne studije (npr., strane 49. i 175.) i što na oko 30 stranica (165—194) prepričava ono što je rekao ranije, pri čemu je taj novi tekst mnogo slabiji od prvoga, jer je lišen bogate podloge istorijskih izvora, te bi ga zato čitalac koji ne poznaje dovoljno materiju mogao primiti sa nepovjerenjem. Sve to čini da prva studija zbog svojih kvaliteta ostaje u sjećanju, dok se za drugu to ne bi moglo reći.

*Miodrag Čanković*